

M. T. TAĞIYEV VE BAKÜ DEYİMLER OKULU

M. T. Tağıyev and Baku Phraseological School

Fidan SALAYEVA *

Özet: 1966 yılında M.T. Tağıyev'in "Müasir rus dilinin feli frazalogiyası" monografyası yayımlanıyor ve ilk dönemden akademisyen V. V. Vinogradov'un de diğer rus bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Bu dikkatin esas sebebi M. Tağıyev'in teklif ettiği elmi metod bu zamana kadar Sovyet dilçiliğinde hiç kimse tarafından araştırılmamıştı. Özellikle de deyimler araştırmacılar V. V. Vinogradov'un semantik identifikasyonu üslubunu devam ettirmiştir. Araştırmacıların dikkatı deyimlerin ölçüleri semantik özelliklerini birleştiren özelliklere yönelmiştir

Anahtar kelimeler: Bakü, Deyimler Okulu, Prof. M. T. Tağıyev, Struktural Metod.

Abstract: The article with the Baku phraseological school formed in 70 – es 80 – es XX cent. Professor M. T. Tağıyev. Who created original phraseologica conception under the name the theory encirclement, was founder of Baku phraseological school. The works by Azerbaijani scholars applying the method of encirclement for examination of phraseological fund of different languages. Created the school. The theory completely corresponded to the ideas of systematic – structural linguistic. The theory completely corresponded to the ideas of systematic – structural linguistic. The author claims that today the keenness on ideas of anthropocentric linguistics is displayed in refusal from strictly structural method of encirclement.

Key words: Baku Phraseological School, Professor M. T. Tağıyev, Structural method.

1966 yılında M.T. Tağıyev'in "Müasir rus dilinin feli frazalogiyası" monografyası yayımlanıyor ve ilk dönemden akademisyen V.V. Vinogradov'un da diğer rus bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Bu dikkatin esas sebebi M. Tağıyev'in teklif ettiği elmi metod bu zamana kadar Sovyet dilçiliğinde hiç kimse tarafından araştırılmamıştı. Özellikle de deyimler araştırmacılar V.V. Vinogradov'un semantik identifikasyonu üslubunu devam ettirmiştir. Araştırmacıların dikkatı deyimlerin ölçüleri semantik özelliklerini birleştiren özelliklere yönelmiştir.

---

* Bakü Slavyan Üniversitesi

M. Tağıyev Sovyet dilçiliğinde ilk defa olarak deyimler iç özelliklerine göre değil, zahiri özellikleri bakımından tahlil etmeyi teklif ediyor. Bilim adamları gösteriyorlar ki deyim birimleri kendi kendiliğinde gözden geçirilemez çünkü kendi kendiliğinde deyimler birimi bitmemiş yarım kalmıştır. Bu fikir çokları tarafından ne eskiden ne de şimdi doğru değerlendirilmemiştir. Yani deyimler birimi bir dil birimi olarak ne için ve nasıl yarım olduğunu anlamak çok zordur. Aslında ise dil sisteminin diğer birimlerine baktığımızda deyimler birimi yarım olduğu anlaşılıyor. Dil ierarhisinde sintaktik düzey istisna olmakla tüm düzeyler yarı birimlerden oluşmuştur.

Struktur dilçiliğin etkisi altında olan bilim adamları M. Tağıyev'in kapsama metodunu çok zaman distributiy metoduyla karşılaştırmışlar. Bilim adamı yazıyor: "Distribusiyaya metodu birimlerin paylanması karşılıklı düzeninin öğrenilmesi ilişkilerin çeşitleri ile ilgili değildir. İhata tahlili bakımından ise birleşen unsürlerin alaka özellikleri çeşitlendiriliyor".

M. Tağıyev'in deyimler konsepti *kapsama nazariyesi* başlığı altında geniş yayıldı ama aslında onun deyimler konfigürasyonu nazariyesi de mantığı yönden daha da ugundur. Çünkü bu nazariye sadece deyimler biriminden oluşmamaktadır. Aslında bu nazariye deyimler birimiyle onun kapsama alanı arasında oluşan semantik transformasyonları da izliyor.

Nazariyenin olumlu yönlerinden biri de terimler sisteminin belirlenmesidir. Bir çok dilçilik konseptlerinden farklı olarak M. T. Tağıyev'in deyimler kapsama nazariyesi dakik terimler sistemine esaslanıyor. Genel dilçilik terimleri burada karşılaştığımızda takdim olunmuş nazariyeye hizmet ediyor.

Görünüyor ki konfigürasyonu sadece bağlılık değil bu kesin olarak belirlenmiş sistem konstruksiyadır ki deyimler birimi ve onunla ilgili olan dil birimini özel struktur ilişkisiyle ilgilendiriliyor. M. Tağıyev kapsama alanlarına göre rusçanın fiil deyimler birimini çeşitlendiriyor. Şöyle ki bir yerli, iki yerli ve üç yerli kapsama alanı olan deyimler birimleri ile belirleniyor. Her çeşit deyimler birimleri bir sistem teşkil ediyor bu sistemler kapalı özellik taşıyor.

Örneğin bir yerli kapsamaya ait olan deyimler birimlerinin uygun morfoloji kapsamaları uygun sentaktik kapsamalarla ve variativ kapsamalarla belirleniyor.

İki yerli kapsamalı deyimler biriminin oluşturduğu sistemde aynı türden hem de farklı türden ve paralel kapsamalı deyimler birimi belirleniyor.

Sonuçta üç yerli kapsamaya ait olan deyimler birimi aynı tür ve farklı türden ve variativ kapsamalı deyimlerden ibaret frazeosistem oluşturuyor.

Böylelikle de M. Tağıyev günümüz rusçada kullanılan fiil frazeogizmleri kapsama bakımından sistem biçiminde kullanılmıştır. Aynı zamanda deyimler sisteminin istenilen grubunu konfigürasiya çerçevesinde araştırılmasının örneği verilmişti. Genellikle “Müasir rus dilinin feli frazeologiyası” monografiyası bir prensip esasında dil birimlerini kullanması bakımından klasik eserlerdendir.

M. T. Tağıyev`in teklif ettiği kapsama metodu bu yönde faydalıdır. İlk olarak kapsama metodu deyimler birimi başka deyimler biriminden ayırmağa izin veriyordu. Diğer yandan ise deyimler birimini öğrenmek üslup gibi kapsama metodunun araçlarındandır.

M. Tağıyev rusçanın örneğinde gösteriyor ki, birimi kapsamaya ait olan birleşmeler dil sistemi düzeyinde relevant konfigürasiyalar oluşturuyor ve aslında dil birimi sadece deyimler birimi değil, tam konfigürasiya dil birimi gibi oluşuyor. Bu olayı dil taşıyıcıları intuitiv düzeyde duyuruluyor. Çoğu zaman deyimler birimi hakkında konuştuğumuzda konfigürasiya deyimler birimi gibi takdim ediliyor. Örneğin ruslar çoğunlukla öyle zannediyorlar ki ruscada *денег курсы не клют* birimi vardır. Halbuki deyimler birimi “çok” manasında kullanılan *курсы не клют* ifadesidir *денег* leksik birim ise aynı deyimler birimini kapsıyor. Burada sistem kendini gösteriyor. Yani *курсы не клют* frazeologizmi hakikaten “çok” manasını ifade eder ama rusçanın semantik sistemi bu mananı sadece ...leksik birim ile konfigürasiyada ifade etmeye izin veriyor.

Söz tamlamaları de deyimler birimi gibi nutukla ilgisi yoktur dilde mevcuttur konuşmada kullanılır. Ama bu benzerlik deyimler birimi söz tamlamaları olduğunu düşünmemeliyiz. İlk önce ona göre ki söz tamlamaları dil düzeyinde konfigürasiya oluşturmuyor. Söz tamlamaları dil birimi olduğuna göre onun distribusiyası var ve bu distribusya dakiklikle ölçülüyor. Ama distribusya ile konfigürasiyanı karıştırmamalıyız. En esas ona göre ki konfigürasiya termin kendinden göründüyü gibi morfoloji ve sentaktik kuruluşu kastetmiyor. Burada struktur çeşitliyinden bahs ediliyor. M. T. Tağıyev`in monografiyası yayımlandığı dönemde araştırmacılar bu özelliklere önem vermişler. Tanınmış rus deyim araştırmacıları kapsadığı nazariyeye büyük değer vermişler. Ve ilk önce akademisyen V. V. Arhangelski yazıyordu: “kitabın çok önemli nazari ehemiyetinden başka büyük praktik ehemiyeti var ki, bu da kendini rusçanın deyimler lugatleri üzerinde çalışmada kendini gösteriyor. Deyimler lugatlerinin tertipçileri bundan sonra aynı monografiyanın iddialarına esaslanarak deyimler birimlerin morfoloji – sentaktik kapsama alanını göstermelidir. Bundan başka kitap iki dilli deyimler lugatlerinin tertibine yönelmiş vacip gösterişler verir” (2, 88).

Rus deyim araştırmacılarından prof. V. M. Mokieńko, gösteriyor ki “Sovyet deyimlerinin patriarxlarından biri Prof. M. T. Tağıyev daha 60`lı yıllarda deyimler biriminin semnatikasının onların kapsama alanına bağlı kalmadan fikir vermiştir” (1, 42). Gerçekten de M. Tağıyev kapsama nazariyesi sadece morfoloji ve sentaktik yönden deyimler birimi dil sistemi ile bağlayan unsurlara dikkati yneltmiyor. Konfigurasiyam dahilde oluşan semantik değişiklikler dolayısıyla merkez ve kapsama alanı arasında ilişkilerin sonucu gibi biçimleniyor.

M. T. Tağıyev`in yarattığı nazariyenin devamçılarını Bak metodu deyimler okulu olarak isimlendirdiler. Gerçektende birim etrafında birleşen dilteler karşılarında aynı amaçlar ve sistem şeklinde hem çeşitli dillerin deyimlerin hem de karşılaşmalı tipoloji yönde iki ve daha çok dillerin deyimleri tatbik etmeğe çalışıyorlar.

M. T. Tağıyev`in devamçılarından aynı zamanda Bak deyimler okulunun en tanınmış temsilcisi prof. F. H. Hseyenov olmuşdur. F. H. Hseyenov`un “Rus deyimleri” isimle monografiyası 1977 yılında yayımlanmış ve toplum tarafından yüksek değerlendirilmiştir. Burada bir makamı da belirtmemiz lazmdır. M. T. Tağıyev ve F. H. Hseyenov geçmiş Sovyetler ülkesinin milletinin dilini tahlil edip esaslı eserler yazmıştır. Bu iki kanıt istisna kanıt olarak kalıyor. Çünkü cumhuriyetlerin temsilcileri de karşılıklı araştırmalar çerçevesinde ruscaya önem veriyorlar. Azerbaycan bilim adamları dolayısıyla ruscanın malzemeleri esasında eserler yazmışlar.

F. H. Hseyenov`un eserinde ruscanın deyimler sistemi diahronik bir biçimde tahlil olunuyor. şunu da belirtmeliyiz ki geçen asrın 70`li yıllarında hem ruscanın deyimleri hem de genellikle deyimler malzemeleri diahronik bir düzeyde tahlil olunmamıştı. Bunu farklı farklı bilim adamları her zaman belirtiyorlar, F. Hseyenov ise akademisyen N. M. şanski`nin kitabına istinaden yazıyorki diahronik araştırmaların olmadığından çeşitli tarihi olayları doğru değerlendirmek mümkün olmuyor.

F. Hseyenov belirtiyor ki deyimler birimini ayıran yn M. T. Tağıyev`in devamında kapsama alanında görüyoruz. Kapsama metodu bakımından hem struktur vacip, hem de situativ – struktur ilişkiler deyimler biriminin kendiyile belirleniyor. Birinci ilişki birimin dil düzeyindeki valentliyini gerçekteştiriyor. İkincisi ise nutuk düzeyinde. (3, 9).

“Rus deyimleri” kitabında F. Hseyenov rus edbiyatının 200 yıllık malzemesi esasında deyimler birimlerinin semantikasını ve kapsamasının gelişmesini izlemiştir. Burada esasen adverbial ve fiili deyimlerimizin gelişmesi tatbik olunuyor.

Deyimler biriminin konfigurasuya i merkez ve kapsama ilişkilerine A. M. Memmedov`un doktora tezine ithaf olunmuştur. Bu tez Prof. M.T. Tağıyev`in

aracılığıyla yazılmış ama daha çok semantik olaylar ön plana çekilib. Artık 80’li yıllarda bu tez zamanın taleplerine uygun şekilde semantikaya daha çok önem verilmiştir.

Tez “Genel manası hareketin kalite özelliğini bildiren zarf deyimlerinin merkez ve kapsamasının karşılıklı ilişkileri”ne ithaf olunmuştur. Şunu da belirtmeliyiz ki, A.M. Memmedov araştırmasının esas amacı tezde unutmuyor ve bu özellik onun hem nazari eserlere, hem de lugatlere eleştirici yaklaşıyor. F. Hüseyinov başladığı işi devam ettiriyor. Örneğin yazar günümüz ruscada çok kullanılan *сидет сложа руки* deyimlerimizin örneğinde zarf ve fiil deyimlerimizin kolerasiyasını açıklayamıyor. Ruscada *сложит руки* fiil deyimi kullanılmıştır. Bu fiil deyimlerimizin esasında *сложа руки* zarf deyimi oluşmuştur. Birincisi “faaliyeti durdurmak, ruhtan düşmek” anlamında, ikincisi “ruh düşkünlüğü içerisinde faaliyetsiz” ve buna benzer manaları belirtiyordu. Genellikle deyimler birimi dil düzeyinde çoğu zaman soyut mana ve bu genel ve soyut mana kontekstinde belirginleşiyor.

M. Memmedov gösteriyor ki kapsama fiillerin soyutlaşması onlardan birinin hepsinin yerine kullanılıyor. Böylelikle *сидет* fiili tüm kapsamının temsilcisi gibi kendni gösteriyor.

A.M. Memmedov *сидет сложа руки* deyimlerinin örneğinde bir makama dikkat ediyor. O gösteriyor ki deyim birimi birleşik fonksiyonda kendini gösteriyor ve nutukta deyim birimi gibi hem de söz tamlamaları gibi kullanılıyor. O. Forşun “Daşa geyinmişler” romanından şöyle bir örnek vere biliriz: “Гражданин, не хотите ли с нами проехать на лодке? Наверное, вы умеете править рулем, брат мой грести, а я, как буржуйка, посижу слова руки”(4, 31 – 32)

Misalden görüldüğü gibi *сидет сложа руки* aynı zamanda hem söz tamlaması gibi hem de deyim birimi gibi kullanılır. Yani kız gerçekten de oturacak ve oturduğu yerde ellerini dizlerine tutacak. Burada *сидет сложа руки* harfi manada söz tamlaması gibi kullanılmış. Diğer taraftan o hakikaten hiç bir iş yapmıyordur. Yani *как буржуйка* karşılaşması ifadenin birim gibi kullanılmasından haber veriyor. Bu tür kullanma makamına yazar *совмещенная функция* gibi değerlendirmiştir.

Böylelikle M. T. Tağıyev’in deyimleri kapsama nazariyesi Bakü deyimler okulunun temsilcileri tarafından başarıyla işlenip ve esasen ruscanın deyimler alanında başarılar kazanmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- 1.** Гаиев М. Т. Главная фразология современного русского языка. Баку, 1996
- 2.** Филологический сборник, Материалы международной научной конференции, посвященной 80 – летию со дня рождения проф. М. Т. Тагиева, Баку, 2001.
- 3.** Гусейнов Ф. Т. Русская фразеология, Баку, 1977
- 4.** Мамедов А. М. Взаимодействие окружения и ядра наречных фразеологизмов с общим значением качественной характеристики действия в современном русском языке, Дис. Канд. Фил. Наук, баку, 1987